

आपणच आपल्याकडे वेगळ्या दृष्टिकोनातून पाहायला हवे

“ 'जग ही एक रंगभूमी आहे' असं वाक्य निबंधात लिहिलं होतं. छान वाटलं. नंतर 'घर ही एक रंगभूमी आहे' असं एक दिवस वाटलं. विचार करू लागले नि खरंच पटू लागले. एका लहानशा मुलापासून आजीपर्यंत नि एका लहानशा मुलापासून आजोबापर्यंत भूमिका बदलत गेल्या. यात नावंही वेगवेगळी मिळत गेली भूमिकांप्रमाणे! शेवटी आजी-आजोबा ही भूमिका होती. आधीच्या भूमिका भराभर आपोआप साकार होतात. ही भूमिका अशी असते की यानंतर कोणतीच भूमिका नाही. ”

'वय झाल्यावर' या शीर्षकाचे हे रेणू दांडेकर यांचे पुस्तक. वय ही यातली मध्यवर्ती कल्पना. साधारण वयाचे जे टप्पे आपण करते ते बालाश्रम, गृहस्थाश्रम, वानप्रस्थाश्रम आणि संन्यासाश्रम. अलीकडच्या काळात विशेषतः विचार करायचा झाल्यास शेवटच्या दोन आश्रमांशी संबंधित असलेल्या वयाचा करावा लागतो, जो पन्नाशीनंतर सुरु होतो. आगोदरचा कालखंड शिक्षण, नोकरी, जबाबदारी यांच्या फेऱ्यांत कुठल्या कुठे पळवून जातो. बर्फाच्या वितळण्यासारखा तो कळतही नाही. भान येते पन्नाशीच्या उंबरठ्यावर उभे राहिल्यानंतर, याचे कारण या टप्प्यावर जबाबदाऱ्यांची ओझी शिरावरून उतरलेली असतात. प्रापंचिक दगदाग ओसरलेली असते, ज्यांच्या भवितव्याची काळजी करायची ती मुले-मुली आपापल्या पायांवर उभी राहिलेली असतात. काही करायचे राहिले आहे, कुणी आपल्यावर अवलंबून आहे, याची यादी करण्याची गरज संपलेली असते. त्यातून दिसू लागते एक वेगळेच विश्व ज्याचा विचार सुरु होतो, आता काय ?

प्रत्येकाच्या आयुष्यात हा टप्पा येतो. तिथून वेगळ्या आयुष्याची सुरुवात होते; ज्याला लेखिकेने नाव दिले आहे, उत्तरायणाचा प्रारंभ. वयाच्या पन्नाशीत आल्यानंतर, निवृत्तीचा क्षितिजावर जेव्हा संध्याछायेची तांबूस आभा गडद होऊ लागते तेव्हा मागे पाहण्याचे दिवस मागे पडलेले असतात, ज्याला भूतकाळ म्हणायचा तो आता वर्तमान म्हणून समोर उभा राहतो, एक नवा प्रारंभ तिथून सुरु होतो. यात पुरुष आणि स्त्री यांच्यासमोर वेगवेगळे प्रश्न, समस्या, पोकळी, एकटेपण, दुर्लक्षितपण उभे राहते. याबाबत लेखिका स्पष्ट करतात, नोकरीत निवृत्तीचे वय आहे. शारीरिक-बौद्धिक क्षमतेचे निकष तिथे लावले जातात आणि त्यानुसार काम करणारी व्यक्ती ठरावीक वयानंतर आयुष्यभर जे काम करीत आली तिच्यासाठी निरुपयोगी ठरते. परंतु ही मंडळी स्वतःचा व्यवसाय करतात, ती कधीच निवृत्त होत नाहीत, उलट ती सतत नवनवीन कल्पना अमलात आणून आपला व्यवसाय वृद्धिंगत करताना दिसतात. त्यांच्या अनुभवाचा फायदा ते व्यवसायासाठी करतात. मग नोकरीतली व्यक्तीच कशी अकार्यक्षम ठरते ?

वय झालेल्या व्यक्तीसमोर निरुद्योगी असताना वेळ कसा

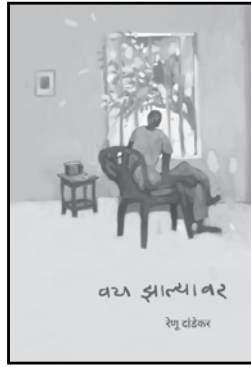
ग्रंथपान

चांगदेव काळे

संपर्क : ९८६९२०७४०३

वय झाल्यावर

रेणू दांडेकर

घालवायचा हा सगळ्यात मोठा प्रश्न असतो. त्यानंतर दुसरा प्रश्न असतो आरोग्याचा. वयानुसार आरोग्याच्या तक्रारी येणे यात नवीन काही नाही, परंतु या येणाऱ्या पाहण्याची अपेक्षा केलेली नसते, त्याच्या स्वरूपाची कल्पना नसते, त्यामुळे हा पाहणा भीतिदायक ठरतो आणि त्याची सोबत कायम राहणारी असेल तर कोलमडून पडण्याला पर्याय ठरत नाही. तीच अवस्था आजाराची. घरात आता आपली कुणाला गरज राहिलेली नाही, कुणी आपल्याकडे लक्ष देत नाही ही एकटेपणाची समस्या तितकीच जीवघेणी ठरणारी असते. समस्या, प्रश्न सगळीकडेच असतात. त्यावर उपाय शोधणेही आपल्याच हातात असते. त्यासाठी गरज असते ती काही नियम, शिस्त अंगीकारण्याची. स्वतःला समजून घेण्याची आणि स्वतःच स्वतःची समजूत घालण्याची. ती कशी, याचे उत्तर लेखिका या पुस्तकातून समोर ठेवतात. हे उत्तर केवळ वय झालेल्या व्यक्तीशी निगडित आहे. मात्र त्याकडे लक्ष द्यायचे आहे ते कुटुंबातील प्रत्येकाने. हे वृद्धत्व म्हणजे दुसरे बालपण आहे, हे बालपण सांभाळणे कठीण आहे, ते सोपे आहे. फक्त त्यासाठी आवश्यक आहे तो आपलेपणाने माखलेला सकारात्मक विचार!

या पुस्तकात एकूण एकवीस लेख आहेत. ते 'वय झाल्यावर' या विषयावरील सर्वांगीण विचारांचे धन घेऊन आलेले आहेत. 'पन्नाशीनंतर' ह्या शब्दाभोवती असलेले विविध विषय तक्त्याच्या स्वरूपात दिलेले आहेत. सूर्याचे फाकलेले किरण दाखवावेत तसे. व्याधीचा विचार करण्यापेक्षा

उपायांचा विचार अधिक उपयुक्त आणि प्रभावी ठरू शकतो. म्हणून लेखिकेने प्रत्येक लेखात त्यांची मात्रा कशी असावी याचे विवेचन केले आहे. बहिणाबाई, तुकाराम, संस्कृत श्लोक यांचे उचित संदर्भ दिलेले आहेत. आपल्याला जे मांडायचे आहे ते सहज आणि सुलभतेने व्यक्त केले, त्यात उपदेशाचा हेतू न ठेवता समजूतदारपणाच्या चार गोष्टी असा आपलेपणाचा भाव ठेवला तर ते लेखन आपलेपणाशी नाते तयार करते, भावते. तसे हे भावणारे ललितलेख आहेत. लेखिकेची यातली भूमिका 'अभिभावका'ची आहे. त्यात अनेक अनुभव इतरांचे आहेत तसे स्वतःच्या अनुभवांची त्याला जोड दिलेली आहे. यातले सौंदर्यदेखील मनाला सहज साद घालणारे आहे. 'माझा आनंद दुसऱ्यांच्या दुःखास कारणीभूत नको व्हायला', 'पन्नाशीनंतर आपलाच आपल्याकडे पाहण्याचा दृष्टिकोन बदलत नाही तर सगळेच आपल्याकडे वेगळ्या नजरियाने बघू लागतात.' 'सगळ्या आजारांना ही नातवंडांची पिढी चांगलंच औषध असते.' 'रोजच्या औषधाच्या गोळ्यांपेक्षा चार कौतुकाचे शब्द, शाबासकी बरंच काम करते हे पुढच्या पिढीनं लक्षात घ्यायला काय हरकत आहे, शीर्षक आणि आशयाला साजेसे सुंदर मुखपृष्ठ अन्वर हुसेन यांनी साकारलेले आहे.

मूल्य १५० रुपये सवलतीत १०० रुपये

आतल्या गाभ्यातील संवेदनशील भाववृत्ती

‘मी फुलांना म्हणालो, प्रेतावर उधळल्यावर तुम्हाला कसं वाटतं रे? फुलं म्हणाली, प्रेत म्हणजे आमच्या दृष्टीनं एक गळून पडलेलं फूलच असतं ...मातीकडे परत निघालेलं.’

कवी कविता लिहितो म्हणजे काय करतो? तो काहीच करीत नाही. कवी एक माध्यम असतो लेखणी हाती घेण्यासाठीचे. तो हाती घेतो ती प्रत्येक वस्तू लेखणीच होत असेल तर त्याला कवी तरी काय करणार? घाम-रक्त-आसू यांच्या मिश्रणातून तयार झालेली शार्च उसळून येत असेल तर कवी तरी तिला कसा थोपवून धरणार? वेदनेला आराम पडावा म्हणून झाडपाला होणारी कविता त्याच्या लेखणीतून उतरत असेल, मुक्या वाचेचा ती शब्द होणार असेल, सुकलेल्या ओठांत ओलावा पेरणार असेल, तुटत चाललेल्या काळजात आपलेपणाचा पान्हा म्हणून पाझरणार असेल तर कवी या लेखणीचे माध्यम का नाही होणार? कवीला जे दिसते, ज्याने त्याच्या मनावर आघात होत आहेत, याच्या संवेदनांची स्पंदने अस्वस्थ निखाऱ्यासारखी पिळवटून निघत आहेत, त्याच्या आतला सुहृद त्यामुळे उसळत आहे, तो कवी डोळ्यांवर झापड लावून निद्रीस्त अवस्थेत कसा राहू शकतो? जो काळाचा हिशोब मांडतो. झुलवत ठेवणारा गारुडी तो वर्तमानकाळ अत्यंत बेभरवशाचा इसम म्हणजे भविष्यकाळ आणि भूतकाळ म्हणजे छळून छळून

बेपत्ता झालेला दगाबाज! असा थेट काळावर प्रहार करणारा कवी ठामपणे उभा राहतो तेव्हा तो असतो आजचा उद्गार, उद्याचा आश्वासक पहारेदार. त्यांच्या हातात असलेली लेखणी आहे दुधारी तलवार, घाव घालणारी, घाव पचवणारी आणि त्याचवेळी पान्हा जिवंत ठेवणारी, मायेच्या ओलाव्याने चिंब ओथंबलेली. असा कवी ज्याचे नाव आहे संजय चौधरी. तो घेऊन आला आहे कवितासंग्रह ज्याचे शीर्षक आहे, ‘माझं इवलं हस्ताक्षर’.

अलीकडे एक ओरड सतत कानांवर येत आहे, कवी उदंड आहेत; परंतु त्यांच्या कवितासंग्रह छापणारे प्रकाशक त्यांना मिळत नाही. तर प्रकाशकांची तक्रार वेगळीच, कवितासंग्रह छापतो परंतु कुणी त्यांना विकत घेणारेच नाहीत. या दोन्ही आक्षेपांना खोडून काढणारा, अल्पावधीत लोकप्रिय झालेला कवितासंग्रह आज आपल्यासमोर आहे. त्याला लाभलेले प्रकाशक मान्यवर आहेतच, परंतु त्यांनी ज्या विश्वासाने हा संग्रह प्रकाशित केलेला आहे, त्याने ना प्रकाशकांच्या विश्वासाला बद्धा लागू दिला ना कवीच्या आत्मविश्वासाला. त्याचे शीर्षक आहे ‘माझं इवलं हस्ताक्षर’. आज या कवितासंग्रहाची तिसरी आवृत्ती माझ्यासमोर आहे. पहिली आवृत्ती मीच कवीकडून विकत घेतलेली होती. आजची तिसरी आवृत्तीही माझ्या हाती आहे. पहिल्या आवृत्तीने त्यावेळी निखळ आनंद दिला होता. आजची आवृत्ती वाचताना तिच्यातला ताजेपणा तितकाच ताजा टवटवीत आहे. पूर्वीइतका, नव्हे त्याहून अधिक मुरलेल्या वाइनसारखा. इथे एक मला स्पष्ट करायला हवे, आवृत्ती असते ती मूळ संहितेत केलेल्या बदलाची. आणि ज्यांत कुठलाही बदल न करता पुन्हा त्याची छपाई होते त्याला म्हणतात पुनर्मुद्रण! ‘माझं इवलं हस्ताक्षर’

ग्रंथपान

माझं इवलं हस्ताक्षर
संजय चौधरी

या कवितासंग्रहाचे तिसरे पुनर्मुद्रण नाही, आहे ती आवृत्ती!

या संग्रहात असलेल्या अनेक कविता या मुक्तछंदातील आहेत. त्या वाचताना सहजपणे आपल्या मनाच्या तळाशी जाऊन आपला ताबा घेतात. त्यांच्यातले व्यक्त होणे हे थेट संवादरूपाने आल्यासारखे वाटते. परंतु त्यांच्यातला जो आशय समोर येतो, त्याने थक्क व्हायला होते. गंगेवर स्नान करणारी म्हातारी एका वाक्यात आपल्या नजरेतला विखार टराटरा फाडून टाकते. ‘आयुष्यभर या कातडीला चिकटलेल्या लोकांच्या नजरा धुतेय.’ ‘सुरकुत्या’ या कवितेत. ‘फाटत जाणाऱ्या स्वप्नांना ती टाके घालीत राहिली.’ ‘लाजमहाल : कसे सांभाळावेत तिने हे धुक्याचे दागिने?’, ‘गारुड : वारा करतोय तिचे लाड तिला समजून फुलांचं झाड.’ अशा ठोका चुकवणाऱ्या, स्तब्ध करणाऱ्या, पावलांना बेड्या घालणाऱ्या, स्वतःला पारखून घ्यायला लावणाऱ्या अनेक प्रतिमा, प्रतीके या कवितांमधून व्यक्त झाली आहेत. ती नितळ मनाची, खोल डोहांनी भरलेल्या संवेदनांची आणि तितक्याच तरल वृत्तीची प्रतिबिंबे म्हणून आपल्यासमोर उभी राहतात. मुक्तछंदाचा उपयोग आहे तरी त्याला स्वतःचा नाद आहे. त्यात ताल आहे. त्याची चौकट पक्की आणि बांधीव आहे, तर दुसऱ्या बाजूला बहुतेक कविता या गेय स्वरूपात आलेल्या आहेत. त्यांना स्वतःची चाल

आहे, ठेका आहे. अभंग, दोहा यांच्याशी जवळीक साधण्याची किमया त्यांच्यात आहे. ‘हात तुझे ओल्या मेंदीचे’ ही कविता तर लावणीचे रूप लेऊन आलेली आहे. ‘पाकळ्या पाकळ्या’ ही कविता गझलेचा हात हातात घेऊन आलेली आहे. त्यामुळे कवितेची विविध रूपे या संग्रहात समाविष्ट झालेली आहेत. जगण्याचे विविध टप्पे आणि त्यांची प्रतिबिंबे समोर ठेवलेली आहेत. ही सगळीच भावणारी, सुखवणारी, अंतर्मुख असणारी आंदोलने आहेत. दत्ता हलसगीकर यांच्या शब्दांत सांगायचे तर ‘आतल्या गाभ्यातली प्रामाणिक, संवेदनशील भाववृत्ती असलेली अल्पाक्षरी, कमालीची हळुवार, सत्कवीची सुकुमार लक्षणे असलेली ही कविता आहे.’ स्वतः कवी कवितेविषयी लिहितो. ‘कविता... आरशाच्या अनियमित आकाराच्या तुकड्यासारख्या त्या त्या जगण्याचं प्रतिबिंब घेऊन उभ्या हारीनं... वळणावळणावर.’

अशा या इवलं हस्ताक्षराच्या अफाट आवाका असलेल्या सुंदर कविता कवीच्या उज्ज्वल भवितव्यातेची ग्वाही देणाऱ्या आहेत हे निश्चितपणे म्हणता येते. या संग्रहाला आणि शीर्षकाला आपल्या आशयात सामावून घेणारे मुखपृष्ठ सतीश देशपांडे यांनी साकारलेले आहे.

मूल्य १०० रुपये सवलतीत ६० रुपये

दिलखुलास बेमिसाल व्यक्तित्वाचे लाजवाब कथन
 "मी कलाकारांना शिकवतो व खासकरून गाण्यात भावनिर्मिती कशी करावी, त्यावर माझा भर असतो. ज्या गाण्यात भावना नसेल ते संगीतच नव्हे. भावना नसतील तर गाण्यातील अर्थही रसिकांच्या हृदयापर्यंत पोचू शकणार नाही. गायक, कलाकार सुरांनी झपाटलेला व भावनेने पछाडलेला असेल तसेच त्याचे गाणे परिणामकारक होईल व रसिक-हृदयाचा ठाव घेऊ शकेल."

कलावंत मनस्वी असेल तर त्याच्या कलेची अनुभूती कस्तुरीसारखी सर्वदूर पसरते. त्याला कलेचा वारसा घरातच लाभला आणि त्यात त्याने स्वतःला झोकून दिले, तर त्याचासारखा भगवान दुसरा असू शकत नाही. रवी दाते हे असे मनस्वी, ध्यास असलेले, कलेवर आतून प्रेम करणारे कलावंत होते. संगीतकार म्हणून त्यांची कारकीर्द अनेक पैलूंत बहारदार बहरली, जाणीवपूर्वक त्यांनी तिची आराधना केली, त्याचे फळ म्हणजे संगीतक्षेत्रात त्यांचा असलेला लौकिक!

रामूभय्या, अरुण दाते यांची नावे प्रत्येक संगीतप्रेमी रसिकांच्या हृदयात विराजमान झालेली आहेत. रामूभय्यांचा कालखंड थोडा आधीच्या काळातला. परंतु त्यांनी मिळवलेला लौकिक त्यांची संगीत कलेवरील भक्ती ही रवीसाठी ठेवाच म्हणायचा. रामूभय्या हे रवी दाते यांचे पिताजी तर अरुण दाते हे बंधू. एकाच घरात असे तीन संगीतकलावंत असणे हे 'घराणे'च म्हणायला हवे. रामूभय्या हे इंदूरचे. कुमारगंधर्वाचा मुक्काम इंदुरात असायचा तो रामूभय्यांकडे. त्यामुळे कुमारगंधर्वाचा सहवास, त्यांची गायकी रवी दाते यांना घरातच अनुभूती देऊन जायची. कुमारांच्या मैफिली ही तर त्यांच्यासाठी मेजवानीच म्हणायची.

नोकरीनिमित्त मुंबईत वास्तव्याला आले आणि मंगेशकर कुटुंबीयांशी घनिष्ठ संबंधाने जोडले गेले. तिरुपतीला लता मंगेशकर यांच्या गायनाचा कार्यक्रम असताना तबल्याची साथ करण्यासाठी त्यांनी रवी दाते यांना सोबत घेतले होते. इतकेच नाही तर प्रत्यक्ष बालाजीच्या हिऱ्या-सोन्याच्या दागिन्यांनी मढवलेल्या लखलखत्या मूर्तीसमोर बसून लतादीदींना तबल्यावर साथ करण्याची सुवर्णमय संधी त्याला मिळाली होती. ही संधी त्यांच्यासाठी स्वर्गीय आनंद देणारी ठरली. तसाच आनंद किशोरी आमोणकर यांच्या गायकीने आणि अगत्यशील स्नेहाने दिला. सी. रामचंद्र, कल्याणजीभाई, पु. ल. यांचाही स्नेह अनुभवास आला. त्यांच्या हृद्य अशा आठवणी यात आहेत. गझलमुळे जगजित सिंग, सुरेश भट यांच्याशी खूप जवळचे संबंध प्रस्थापित झाले. याच गझलच्या प्रेमाखातर पाकिस्तानी गझलगायक मेहदी हसन यांना भेटण्यासाठी अगत्याने हॉटेलवर गेले.

लेखिका रवी दाते यांच्याविषयी अभिमानाने लिहितात, 'हे एक लाजवाब, जिंदादिल, अंतर्बाह्य रसिक कलाकार व गुणग्राहक असे अष्टपैलू व्यक्तित्व होते. ह्यांनी वडिलांकडून देखण्या-रुबाबादर व्यक्तित्वाचा वारसा घेतला होता. त्याचप्रमाणे गुणग्राहकता, हजरजबाबी विनोदी वृत्तीचा, सौंदर्यसक्तीचा व अनेक कलागुणांचा वारसाही जन्मजात मिळवला होता.

ग्रंथपान

लाजवाब
ज्योती दाते

तो मला विशेष अभिनंदनीय वाटतो.'

लेखिकेने हे कथन रवी दाते यांच्या निधनानंतर पूर्ण केलेले आहे, ज्याची सुरुवात रवी दाते हयात असतानाच सुरु झालेली होती. रवी दाते जसे जगले, त्यांचा जो सहजीवनात प्रवास घडला, त्याच्या ज्योती दाते सहचारिणी म्हणून साक्षीदार आहेत, नव्हे त्यांचाही त्यात सहभाग आहे. त्यामुळे हे लेखन करताना कुठे अडखळण्याचा प्रश्नच नव्हता. रवी दाते यांच्याप्रमाणेच अरुण दाते, मुले, सुना, दीपाली व समीर, सुरजित व अदिती यांच्या प्रगतिशील यशस्वी जीवनप्रवासाविषयी त्यांनी मुक्तपणे लिहिले आहे. त्यामुळे हे संपूर्ण दाते कुटुंबाचे कथन आहे असे म्हणता येईल. यात नेहमी एक धोका असतो, लेखक व निवेदक जमेची अधिक बाजू स्वतःकडे घेतो, परंतु इथे तसे झालेले नाही या पुस्तकाचे दोन विभाग करण्यात आलेले आहेत. एका भागात लेखिकेने केलेले वर्णन येते तर दुसऱ्या भागात आठवणीचा मोहोर जोडलेला आहे. अनेक निकटवर्तीयांनी रवी दाते यांच्या अनुभवांना, संबंधांना आत्मीयतेने उजाळा दिलेला आहे. आत भरपूर फोटो दिलेले आहेत, ज्यात दिसणारी मान्यवरांची प्रभावळ थक्क करणारी आहे. त्यामुळे या लेखनाला परिपूर्णता लाभली असेही म्हणता येईल.

एक लाजवाब जीवनप्रवास वाचल्याचा दिलखुलास आनंद हे पुस्तक देते. लेखनही ओघवते, नेमके आणि संपूर्ण आहे. ग्रंथालीने त्याची केलेली निर्मिती त्याला साजेशी केलेली आहे. सतीश भावसारांचे मुखपृष्ठ लाजवाब!

मूल्य २०० रुपये सवलतीत १२० रुपये